

unióba vittek. Nagyobb csoportjuk a belorussziai Szluckba került. „Deportáltak Fehéroroszországban.” *Hírek az elhurcoltakról*, 1945. augusztus 14. A 10. fejezet szól arról, hogy hogyan bántak a szovjetek a hadifogságba esett zsidókkal.

3. Ezek az adatok megegyeznek a magyarországi Holocausttal foglalkozó legtöbb szerző adataival, Lévai Jenőt is ideértve. Lásd *Zsidósors Magyarországon* c. munkáját, 464–469. o. és *Fekete könyvét*, 313–316. o. Lásd továbbá Yehuda Don és George Magos: „The Demographic Development of Hungarian Jewry.” *Jewish Social Studies*, New York, 45. kötet, 1988. nyár-ősz, 189–216. o.

4. A „trianoni Magyarország” kifejezés Magyarország 1938. novemberi és az 1945. januári fegyverszünet utáni teljes területét jelöli. A korábbi kisantantalmaktól 1938 és 1941 között szerzett területek „visszacsatolt terület” vagy „visszaszármazott területek” néven szerepelnek.

5. További és kissé más adatokat lásd Lévai, *Fekete könyv*, 313–316. o.

Bár a náci ideológiailag a cigányokat is kiirtásra szánták, Magyarország cigányai jórészt megmenekültek. A magyar cigányság történetének egyik kutatója, Karsai László szerint a magyarországi cigányok üldöztetése inkább társadalmi, semmint faji alapokon folyt, és elsősorban a nomád körülmények között élő cigányok ellen irányult. Sok cigány szolgált a honvédségben vagy őrizte a zsidó munkásszázadokat. 1944 végén sok cigányt különleges munkásszázadokba soroztak be. Noha a nyilas hatóságok több intézkedést is tervbe vettek a Nyugat-Magyarországon élő cigányok ellen – ellenőrzésük már csak erre a területre terjedt ki –, nem deportálták őket. Karsai szerint a mintegy 200 000 fős magyar cigányságból kb. 5000 esett az 1944–45. évi üldözések áldozatául. Kb. 1000 halt meg magyar vagy német munkatáborokban, és több százon végeztek ál-orvosi kísérleteket. Lásd „Cigánykérdés Magyarországon, 1944–1945.” *Régió*, 1991. 1. 124–143. o.; valamint uő: „Cigány katonai munkásszázadok Magyarországon 1944–1945-ben.” *Hadtörténeti Közlemények*, 104. 2. 157–166. o. Könyv alakban lásd: *Cigánykérdés Magyarországon 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz* Cserépfalvi, Bp., 1992. Igen túlzottnak tekinthetők azok a becslések, amelyek szerint a Holocaust idején megölt cigányok száma 28 000 és 32 000 közé tehető. David Crowe: „The Gypsies in Hungary.” In: *The Gypsies of Eastern Europe*. Szerk.: David Crowe–John Kolsti. M. E. Sharpe, Armonk, N. Y., 1991. 117–131. o.

6. Varga László: *A magyarországi zsidóság megsemmisítése, 1944–1945*, *Évkönyv 1983/84*. Szerk.: Scheiber Sándor. Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, Bp., 1984, 389–420. o. Rövidített angol nyelvű változata: „The Losses of Hungarian Jewry: A Contribution to the Statistical Overview.” In: *Studies on the Holocaust in Hungary*. Szerk.: Randolph L. Brahm (Institute for Holocaust Studies of the City University of New York), New York, 1990, 256–265. o. Lásd továbbá uő: „Ungarn.” In: Wolfgang Benz (szerk.), *Dimension des Völkermords*. R. Oldenbourg, München, 1991, 331–351. o. Másfajta számításokkal sokkal alacsonyabb számokat közöl Stark Tamás: „A magyar zsidóság veszteségei.” *História*, 1989. 1–2. 54–56. o. Lásd ezenkívül uő: *Magyarország második világháborús embervesztése*. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1989, és *Zsidóság a vészidőszakban és a felszabadulás után, 1939–1955*. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1995. Stark két kollégájával, Szabó Péterrel és Székely Sándorral 1992-ben ellentmondásos tanulmányt tett közzé, amely torzán ábrázolta a munkaszolgálatos-rendszert: „A magyar munkaszolgálat.” *Magyar Nemzet*, 1992. február 20. Tömör bírálata: Rónai Tamás: „Maradjunk a tényeknél.” *Uo.*, 1992. február 26. Lásd végül Snyder Árpád: „Becslés Magyarországnak második világháború következtében elszenvedett embervesztéseiről”, *Magyar Statisztikai Szemle*, 1946/1–6, 2. o.